

HRVATSKE KNJIŽNIČNE ZBIRKE: ČUVARICE EUROPSKE TISKARSKE TRADICIJE

dr. sc. Tinka Katić, knjižničarska savjetnica

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

tkatic@nsk.hr

Sažetak

U radu se polazi od koncepta zajedničkog europskog tiskanog nasljeđa, i to onog njegova dijela koji je vremenski ograničen na razdoblje od početka tiska (1455.) do 1850. U tom razdoblju, koje obilježava duga vremenska protežnost i široka zemljopisna raširenost, za poznavanje tiskane baštine jednako su dragocjene kako one velike, reprezentativne zbirke starih knjiga, tako i one manje koje možda ne privlače znatniju pažnju, kao i one sasvim nepoznate. U hrvatskom kulturnom prostoru, kao dijelu zajedničkoga europskoga kulturnog prostora, zamjetan je problem dostupnosti tih zbirki korisnicima prouzročen neodgovarajućim upravljanjem. Kako bi se prevladao problem dostupnosti i pospješilo upravljanje tim zbirkama, oslanjajući se na koncept totalne brige za baštinu kao i na analizu stanja, u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu osmišljen je program *Zaštita i očuvanje knjižnične baštine* (2008.). Glavni su ciljevi programa (1) uspostava sustava organizacije informacija za upravljanje i pristup zbirkama (portal *Hrvatska pisana baština*) i (2) stvaranje optimalnih uvjeta pohrane za njihovo trajno očuvanje (potprogram *Preventivna zaštita knjižnične baštine*). Izložiti će se dosadašnja postignuća, ali i problemi koji se javljaju u provedbi programa te naznačiti mogućnosti njihova prevladavanja.

Ključne riječi: kulturna baština, zaštita i očuvanje baštine, zaštita i očuvanje tiskane baštine, knjižnične baštinske zbirke, program *Zaštita i očuvanje knjižnične baštine*

Uvod

Koncept zajedničkog europskog tiskanog nasljeđa iznio je čuveni njemački konzervator Bernhard Fabian još 1996.¹⁵ Sažeto rečeno, tiskana tradicija pojedine zemlje nije isključivo nacionalna, monolitna već uključuje i tiskarske tradicije drugih zemalja, čime se brišu granice između metropole i periferije, nacionalne

¹⁵ Bernhard Fabian, „Preservation – a personal view“, u: *Choosing to preserve: towards a cooperative strategy for long-term access to the intellectual heritage*. Papers of the international conference organized by the European Commission on Preservation and Access and Die Deutsche Bibliothek, Leipzig/Frankfurt am Main, March 29-30, 1996, ur. Yola de Lusenet (Amsterdam: ECPA, 1997), 25.

kulture povezuju, a različite vrste građe, pogotovo one koje su dosad smatrane marginalnima, izjednačuju po svome značenju. To vrijedi ne samo za razdoblje kada dominira latinski kao univerzalni jezik znanosti i kulture, već i za kasnija razdoblja tiskarstva kad primat preuzima izdavaštvo na narodnim jezicima, i traje sve do danas. Ipak, prožimanje nacionalnog i internacionalnog najočitije je u razdoblju ručnog tiskanja knjiga (1455.-1850.). Slijedom toga, može se ustvrditi da su i hrvatske knjižnične zbirke, ponajprije baštinske, čuvarice ne samo hrvatske, već i europske tiskarske tradicije. Europeizam zbirki *Croatica* temelji se na činjenici da sadrže djela hrvatskih autora koji su se školovali na inozemnim sveučilištima, vezali svoj profesionalni život za strane sredine te, pišući svoja djela na latinskom jeziku i tiskajući ih u najvažnijim europskim tiskarskim središtima, bili uključeni u glavne tokove europskog humanizma. I, *vice versa*, ta su se djela čitala i bila zastupljena u privatnim zbirkama obrazovanih ljudi epohe, a danas su dio zbirki i fondova najvećih europskih knjižnica.¹⁶ Isto tako, hrvatske baštinske zbirke, bez obzira nalaze li se u nacionalnoj knjižnici, sveučilišnim i znanstvenim knjižnicama, najstarijim narodnim knjižnicama ili pak u školskim knjižnicama u sastavu najstarijih gimnazijskih i drugih obrazovnih ustanova, integralna su sastavnica europskoga tiskanog nasljeđa i stoga što sadržavaju značajne fondove djela stranih autora. Posebno valja istaknuti i ogroman korpus tiskane baštine, pretežno stranih autora, u zbirkama što se čuvaju u knjižnicama vjerskih zajednica, ponajprije redovničkim, ali i nadbiskupijskim i biskupijskim. Unatoč diskontinuitetu njihova djelovanja prouzročenom unutarnjim krizama te, općenito, povijesnim, društvenim i političkim prilikama, u većoj ili manjoj mjeri sačuvane su brojne tiskane dragocjenosti - od knjiga za temeljni pastoralni i liturgijski rad te, kako se njihova djelatnost širila i na školstvo i razvoj znanosti, do knjiga potrebnih za obrazovanje i duhovnu obnovu svojih članova, ali i pripadnika šire društvene zajednice (primjerice, pavlinske, franjevačke, isusovačke gimnazije i visoka učilišta, te biskupijska i nadbiskupijska sjemeništa i bogoslovije).

Osim iznjetog kulturološkog aspekta, koncept B. Fabiana ima i bibliografsko značenje. On nije nov u inkunabulistici koja se nikada nije osvrkala na nacionalne granice. Dapače, svaka zemlja popisat će, bez obzira na provenijenciju, sve inkunabule koje se nalaze na njezinu području. No, važan je za kasnija razdoblja tiskarstva i predstavlja odmak od rigidnih kategorija koje su u nacionalnim cenzusima staru knjigu odvajale razdobljem i jezikom prema širem, europskom kulturnom prostoru. Stoga je velik utjecaj imao na provedbu retrospektivne katalogizacije zanemarenih starijih fondova, odnosno konverziju tradicionalnih

¹⁶ U tom pogledu, notoran je i znakovit primjer Marulićevih najčitanijih djela - *Institucija* i *Evangelistaruma*, koja su u stoljeću nakon otkrića tiska objavljena na latinskom i raznim narodnim jezicima u pedesetak izdanja. Vidi: Branko Jozić i Bratislav Lučin, *Bibliografija Marka Marulića: prvi dio: tiskana djela (1477-1997)* (Split: Književni krug; Marulianum, 1998).

kataloga i drugih bibliografskih pomagala u strojno čitljiv oblik,¹⁷ kao i na razvoj baze podataka HPB (*Hand Press Book / The Heritage of the Printed Books*) kao „zajedničkoga europskoga tiskanog arhiva”¹⁸. HPB je preko knjižnica članica CERL-a dostupna korisnicima od 1997. te danas sadrži oko 3 milijuna bibliografskih zapisa građe tiskane 1455.-1830. kojoj su doprinijele 22 ustanove, mahom nacionalne i znanstvene knjižnice, među kojima i hrvatska Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Javno su dostupni komplementarni tezaursi (jedinstvenih i varijantnih oblika imena autora, tiskara, nakladnika i raspačavatelja te naziva mjesta tiskanja, izdavanja i raspačavanja) i brojne korisne poveznice (primjerice, na online skupne kataloge inkunabula: *Gesamtkatalog der Wiegendrucke Online*,¹⁹ te *ISTC - Incunabula Short Title Catalogue*,²⁰ koji bilježi i inkunabule s teritorija Hrvatske)²¹. Bez sumnje, korisnička zajednica dobila je vrijedan i neizostavan izvor podataka za svoja multidisciplinarna istraživanja čitava sustava proizvodnje i raspačavanja te upotrebe knjige u različitim društvenim, političkim i gospodarskim okruženjima, kao i za istraživanja provenijencije tj. povijesti i arheologije knjižnica s ciljem rekonstrukcije fragmentiranih i disperziranih knjižnih zbirki kao ključnih elemenata na kojima je sazdana europska kulturna i intelektualna povijest.²²

Za razvoj i uspostavu programa *Zaštita i očuvanje knjižnične baštine* koji će se u ovom radu predstaviti važan je i koncept totalne brige za baštinu na kojem se temelji opća teorija baštine - heritologija Tomislava Šole.²³ Ona izražava zajedničku filozofiju i strategiju baštinskih ustanova te, za razliku od dotadašnje muzeološke

17 Retrospektivna katalogizacija u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu započela je u ranim 1990-im. Opširnije u: Tinka Katić i Mirna Willer, „Retrospektivna katalogizacija u Zbirci starih i rijetkih knjiga Nacionalne i sveučilišne biblioteke”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 36/1993., br. 1-4, 1-32.

18 Bernhard Fabian, „Towards an integrated European printed archive”, u: Ann Matheson, Bernhard Fabian i Luigi Balsamo, *The European printed heritage: c. 1450 – c. 1830.: present and future: three lectures* (London: CERL, 1998), 15-30.

19 Gesamtkatalog der Wiegendrucke. URL: <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> (3. travnja 2015)

20 The British Library. Incunabula Short Title Catalogue. URL: <http://www.bl.uk/catalogues/istc> (3. travnja 2015)

21 HPB je uspostavio i razvija CERL (Consortium of European Research Libraries). URL: <http://www.cerl.org/> (3. travnja 2015). Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu bila je pridružena članica CERL-a od njegova osnutka 1994., sudjelujući aktivno u uspostavi HPB-a, ne samo svojim potpunim zapisima starih knjiga koji su poslužili u svrhu testiranja baze podataka, nego i pružanjem savjetodavne pomoći. Punopravnom članicom postaje 1998.-2010. Uz nju, 2007.-2010., pridruženo je članstvo ostvarilo šest zainteresiranih knjižnica: Sveučilišna knjižnica u Splitu, Sveučilišna knjižnica u Rijeci, Znanstvena knjižnica u Zadru, Znanstvena knjižnica u Dubrovniku; Knjižnica HAZU i Knjižnica Državnog arhiva u Zadru. Više u: Tinka Katić, „Retrospektivna katalogizacija starih knjiga u Europi: Konzorcij europskih znanstvenih knjižnica”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 39/1996., br. 3-4, 152-163.

22 Više u: Ivan Boserup i David J. Shaw, ur. *Virtual visits to lost libraries: reconstruction of and access to dispersed collections*. Papers presented on 5 November 2010 at the CERL Seminar hosted by the Royal Library of Denmark, Copenhagen (London: Consortium of European Research Library, 2011).

23 Tomislav Šola, „Opća teorija baštine ili Prolog za heritologiju”, *II. simpozij etnologa i konzervatora Hrvatske i Slovenije Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine*, ur. Ana Mlinar (Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel, 2003), 271.

paradigme u čijem je središtu bila muzejska ustanova, u žarište postavlja baštinu u cjelini – prirodnu i kulturnu, materijalnu i nematerijalnu, pokretnu i nepokretnu. Okružuju je ustanove, ponajprije arhivi, knjižnice i muzeji, ali i druga središta u kojima se ona čuva i štiti, odnosno stvara poruka, koja se potom u ustanovama poput sveučilišta, škola, kazališta, izložbenih centara, centara za zabavu i slobodno vrijeme, trgovina umjetnina i dr. interpretira i koristi na kreativan način. Na taj se način, uz uobičajena pitanja *Što?* i *Kako?* afirmira i ključno pitanje *Za koga?* se to radi.

Zaštita i očuvanje baštine

Suvremeno upravljanje zaštitom i očuvanjem baštine svjesna je intervencija u „preživjelu prošlost”²⁴. S obzirom na mnoštvo te „preživjele prošlosti” koju naprosto ne možemo sačuvati u cijelosti, uz iznalaženje načina *kako* je zaštititi i očuvati od fizičkog propadanja, odnosno spasiti njezine materijalne tragove (ukoliko se radi o materijalnim artefaktima) i/ili zaborava (ukoliko se radi o događajima, običajima i sl.), od presudne su važnosti i drugi procesi, koji se međusobno uvjetuju i isprepliću, a moraju pružiti odgovore na pitanja što sačuvati *za koga*. Pronalaženje odgovora na navedena pitanja zadaća je baštinskih ustanova. One su u svome djelovanju povezane složenom hijerarhijskom organizacijskom strukturom koja uključuje globalnu, međunarodnu, nacionalnu, regionalnu i lokalnu razinu. Bez obzira na mjesto koje zauzimaju u ovoj hijerarhiji, općenito se može reći da te ustanove upravljaju baštinom kroz različite oblike odabira, dokumentiranja, očuvanja i zaštite te interpretiranja u svrhu njezina posredovanja suvremenicima kao i budućim naraštajima. Ovako širok raspon zadaća povjerava se baštinskim stručnjacima od kojih se očekuje kreativan pristup zaštiti. Da bi u tome uspjeli, potrebno je: „1. dobro poznavanje svijeta u kojem djeluju i u kojem žive njihovi korisnici; 2. posjedovanje jasne strukovne filozofije; 3. razumijevanje ideje baštine i prirode institucije; 4. poznavanje korisnika [i] 5. poznavanje tehnika i metoda radnog procesa”²⁵.

Zaštita i očuvanje tiskane baštine

Što? Kako?

Što sačuvati za tiskanu je baštinu ne samo važno, već, štoviše, i urgentno pitanje, pogotovo za knjige ugrožene od propadanja zbog kiselosti i krhkosti papira na kojem su tiskane, kao i za one kojima ne prijeti tolika opasnost od samorazaranja

24 Peter J. Fowler. *The past in contemporary society: then, now* (London; New York: Routledge, 2001), 8.

25 Tomislav Šola, „Što stručnjaci moraju?”, 2. i 3. seminar *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova*, ur. Mirna Willer i Tinka Katić (Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2000), 110-111.

budući da su proizvedene od kvalitetnijeg materijala, ali ih ugrožava ne samo zub vremena, već i neodgovarajući uvjeti pohrane i načini postupanja s njima. Uzme li se u obzir dualistička narav knjige kao materijalnog nositelja intelektualnog i/ili umjetničkog sadržaja, tada njezino fizičko propadanje ujedno znači i gubitak toga sadržaja, tj. znanja koje predstavlja sastavni dio naše kolektivne memorije. Uz njezinu dualističku narav, potrebno je razmotriti još jedno posebno obilježje tiskane knjige. Znanje sadržano u knjizi, naime, njezinim se fizičkim umnažanjem širi u vremenu i prostoru te tako danas imamo ogroman broj sačuvanih primjeraka iz razdoblja ručno tiskanih knjiga koje traje otprilike četiri stoljeća (od pol. 15. do pol. 18. stoljeća), a nalaze se u različitim zbirkama. Uz zbirke velikih nacionalnih, znanstvenih i sveučilišnih knjižnica koje su oduvijek bile sabirane s namjerom da budu sveobuhvatne i reprezentativne te namijenjene kako općoj uporabi, tako i svjedočenju važnosti matične ustanove, imamo zbirke u javnosti manje poznate ili čak sasvim nepoznate, a nalaze se u svim ostalim vrstama knjižnica, uključujući i privatne, među kojima se naročito ističu knjižnice u sastavu vjerskih zajednica. Stoga, da bismo mogli donijeti ispravnu odluku o tome što sačuvati, potrebno je najprije *identificirati* i *evidentirati* baštinske zbirke te jedinice građe u njima sadržane, odnosno poduzeti odgovarajući *bibliografski nadzor* koji je *conditio sine qua non* svih daljnjih postupaka koji pružaju odgovor na pitanje kako zaštititi i trajno očuvati tiskanu baštinu, a to su *izgradnja zbirke* te *fizička zaštita* i *pravna (administrativna) zaštita*.

Bibliografski nadzor podrazumijeva izradu inventarnih popisa i različitih vrsta kataloga utemeljenih na međunarodnim i nacionalnim načelima, propisima, pravilima i metodama knjižničarske struke te potrebnim bibliografskim istraživanjima. Za knjige tiskane od pol. 15. pa do pol. 19. st. od osobitog su značenja nacionalni te, napose, međunarodni skupni katalozi i/ili bibliografije, tiskani i elektronički/računalni, uglavnom nastali retrospektivnom katalogizacijom, odnosno konverzijom.²⁶

Iako je u većini baštinskih ustanova stanje građe alarmantno, *fizička zaštita* (preventivna zaštita, kurativna zaštita i zamjena izvornika nekim drugim medijem), s obzirom na ogromne količine sačuvane tiskane baštine, provodi se u različitom, najčešće nedostatnom, opsegu. To se u prvom redu odnosi na tradicionalne konzervatorsko-restauratorske postupke koji zahtijevaju specijalna znanja i vještine, znatna materijalna sredstva i jako puno vremena (radnih sati). No, trud i novac uloženi u obnovu neke knjige, osim zaštitne, imaju i dublje implikacije. Restauracija, naime, pokazuje važnost knjige kao primarnog dokumenta u tradicionalnoj

26 Pregled nacionalnih i međunarodnih tiskanih i računalnih skupnih kataloga i bibliografija vidi u: Tinka Katić, *Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija* (Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007), 1-6.

knjižnici, koja unatoč svim predviđanjima ravnopravno koegzistira s modernim oblicima hibridnih i digitalnih knjižnica, te ukazuje na jedinstvenu ulogu knjige u prijenosu i očuvanju kulturnog i intelektualnog nasljeđa. Taj se problem pokušava riješiti dodatnim odabirom, odnosno utvrđivanjem prioriteta ovisno o značenju, stupnju oštećenja i učestalosti korištenja jedinice građe, raspoloživoj opremi, ljudstvu i financijskim sredstvima. Uz to, osmišljavaju se metode koje bi u postupak mogle uključiti veći broj jedinica građe, istodobno ili u što kraćem vremenskom razdoblju. Takve su metode po svojoj naravi masovne, ali ponajviše zbog financijskih razloga, ne i sveobuhvatne što također uključuje odabir.

Primjerice, stvaranjem optimalnih uvjeta pohrane, tj. smještanjem u odgovarajuće spremišne prostore²⁷ i isključivanjem svih štetnih utjecaja (fizikalno-kemijskih, bioloških, mehaničkih te, osobito, oscilacije vlage i temperature), zaštitnom ambalažom, pravilnim rukovanjem i dr. usporava se proces starenja i produljuje trajnost čitave zbirke. Nadalje, u svrhu zaštite zbirki knjiga i druge građe, osobito novina, proizvedenih na industrijskom, kiselom papiru, osamdesetih godina 20-og stoljeća šire se počela primjenjivati metoda deacidifikacije²⁸ potpomognuta jačanjem papira i/ili mikrofilmiranje²⁹ te od 1990-ih godina digitalizacija. Od svih navedenih metoda za očuvanje i konzerviranje-restauriranje izvornika, pojedinačnih ili masovnih, čini se da će zamjena izvornika nekim drugim medijem, po mogućnosti otpornim na zastarijevanje, nadmašiti sve ostale metode jer, osim zaštite, nudi i širi i bolji pristup.

Pod *pravnom zaštitom* podrazumijeva se zakonska regulativa na području zaštite kulturnih dobara, uključujući i pisanu, odnosno tiskanu baštinu, a ostvaruje se na razini međunarodnih konvencija i preporuka; na razini temeljnih nacionalnih zakona koji slijede te međunarodne konvencije i preporuke; na razini propisa izvedenih iz tih zakona; i na razini internih propisa (statuta, pravilnika i sl.), koje na temelju zakona i provedbenih propisa donose baštinske ustanove (arhivi, knjižnice, muzeji i dr.). Ti nam propisi, jednostavno rečeno, govore što je baština, koje su vrste baštine, tko je i na koji način odgovoran za baštinu te

27 Baštinske ustanove smještene su u namjenski građenim zgradama ili pak u zgradama koje su građene s nekom drugom namjenom. No, i pri izgradnji novih ili preuređenju postojećih zgrada, osobito onih koje spadaju u graditeljsku baštinu, valja imati na umu da su upravo kvalitetne i dobro opremljene zgrade prvi i osnovni uvjet preventivne zaštite građe koja se u njima čuva. Opširnije u: Tatjana Mušnjak, „Uloga zgrade u preventivnoj zaštiti pisane baštine“, *Arhivski vjesnik* 44/2001., 183-185.

28 Ovisno o primjenjivanoj metodi, godišnje se moglo tretirati i do nekoliko stotina tisuća knjiga. Vidi: Henk J. Pork, *Mass deacidification: an update of possibilities and limitations* (Amsterdam: European Commission on Preservation and Access; Washington: Commission on Preservation and Access, 1996), 14, 18, 27 itd.

29 Npr., *Brittle Books Programme* pokrenut je 1986. u SAD-u s namjerom da se mikrofilmiranjem izgradi zbirka koja bi okupila intelektualni sadržaj tri milijuna krutih knjiga. Vidi: Lisa L. Fox, ur. *Preservation microfilming: a guide for librarians and archivists* ([S. l.]: ALA; ARL, 1996), 4-5.

što je prioritet u provođenju mjera zaštite. Međunarodna pravna zaštita kulturnih dobara temelji se na spoznaji da su kulturna dobra svakoga naroda integralni dio univerzalne baštine čovječanstva na čijem čuvanju i zaštiti treba surađivati cijela međunarodna zajednica. Na nacionalnoj razini, pravna zaštita baštinskih zbirki za koje se predmnijeva, odnosno za koje se utvrdi da imaju svojstvo kulturnog dobra ostvaruje se upisom u *Registar kulturnih dobara RH*, tj. na jednu od njegove tri liste – *Listu zaštićenih kulturnih dobara*, *Listu kulturnih dobara nacionalnog značenja* i *Listu preventivno zaštićenih dobara*.

Za koga?

Ako se zaštita i očuvanje baštine razumije kao inicijativa da se osigura pristup sakupljenome ljudskom znanju kako u sadašnjosti, tako i u budućnosti, tada valja voditi računa o možebitnome poznatom, ali i nepoznatom korisniku te njihovim informacijskim potrebama. Znanstveni istraživači identificirani su kao najveća skupina korisnika tiskane baštine (stare knjige). No, utvrđivanje njihovih informacijskih potreba nije jednostavna zadaća te iziskuje detaljnija istraživanja.³⁰ Općenito se može reći da korisnici koji istražuju tiskanu baštinu svoje informacijske potrebe vezuju uz više znanstveno-istraživačkih polja poput literarne ili tekstualne povijesti, povijesti knjižne proizvodnje, povijesti knjižnica, povijesti umjetnosti, intelektualne i kulturne povijesti i dr.³¹

Kad je riječ o baštini, pa tako i tiskanoj, ne može se zaobići još jedna velika korisnička skupina, a to je građanstvo čijim kulturnim potrebama knjižnice i druge baštinske ustanove trebaju ugoditi svoje informacijske sustave. Iako se ta vrsta potreba obično povezuje s kulturnim turizmom, prezentacija i interpretacija (knjižnične) baštine treba biti prisutna i u svakodnevnom životu i sredini zainteresiranoga građanstva.

Upravljanje tiskanom baštinom

Upravljanje baštinom u Hrvatskoj provodi se kroz upravljačku strukturu i zadaće nacionalnih baštinskih ustanova. Na najvišoj - nacionalnoj, odnosno državnoj razini, upravni poslovi vezani uz baštinu i/ili kulturno dobro povjereni su Ministarstvu kulture, odnosno njegovim različitim upravama, ponajprije Upravi za zaštitu kulturne baštine i Upravi za kulturni razvitak te konzervatorskim

30 O istraživanjima korisnika i definiranju njihovih informacijskih potreba vidi u npr.: Donald O. Case, *Looking for information: a survey of research on information seeking, needs and behavior*. 2nd ed. (Amsterdam [etc.]: Elsevier; Academic Press, 2008); Michael, Heaney, „An analytical model of collections and their catalogues“, Third issue, revised. Oxford. URL: <http://www.ukoln.ac.uk/metadata/rslp/model/amcc-v31.pdf> (3. travnja 2015).

31 Katić, 2007. Nav. dj. 37-38.

odjelima koji, iako organizacijski pripadaju Upravi za zaštitu kulturne baštine, djeluju na nižoj, regionalnoj, odnosno pretežito županijskoj razini. Matični je skrbnik za knjižničnu (tiskanu) baštinu Nacionalna i sveučilišna knjižnica, čije se veze prema Ministarstvu kulture uspostavljaju kroz Hrvatsko knjižnično vijeće i Hrvatsko vijeće za kulturna dobra.

Upravljanje knjižničnom baštinom podržano je dvama osnovnim zakonima – općim *Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* (1999.)³², specijalnim *Zakonom o knjižnicama* (1997.)³³ te iz njih proizašlih propisa.

Problemi su uočeni u području zakonodavstva (problematičan pravni status knjižnica u sastavu vjerskih zajednica, neodgovarajući nadzor i zaštita knjižnične građe, krnji sustav sveučilišnih matičnih knjižnica), na obje upravljačke razine – na razini jedinice građe i na razini zbirke te u svim postupcima (identifikaciji i evidenciji baštinskih zbirki; izgradnji zbirke i bibliografskom nadzoru; fizičkoj zaštiti zbirke/jedinice građe; pravnoj zaštiti zbirke/jedinice građe).³⁴

Osuвременjivanjem i striktnim provođenjem zakonske regulative, kao i suradnjom svih nabrojanih čimbenika, znatno bi se unaprijedila pravna zaštita, odnosno upis knjižnične građe u *Registar kulturnih dobara RH*, kao i ispitivanje i usklađivanje postojećih rješenja o registraciji s važećim propisima za razdoblje 1960. - 2000. Kao poseban problem u upravljanju tiskanom baštinom ističe se nedostatak upisnika (evidencije) baštinskih zbirki te neodgovarajući i nedostatan bibliografski nadzor, kako na nacionalnoj (opća retrospektivna nacionalna bibliografija, skupni katalozi europske tiskane baštine u hrvatskim knjižnicama), tako i lokalnim razinama (inventari, knjižnični katalozi), koji bi trebao osigurati (mrežni) pristup tim zbirkama i jedinicama građe u njima okupljenim te pospješiti upravljanje u cjelini, osobito pri utvrđivanju prioriteta za fizičku zaštitu, uključujući i digitalizaciju.

U preventivnoj i kurativnoj zaštiti pisane baštine vodeću ulogu imaju Nacionalna i sveučilišna knjižnica (knjižnična građa) i Hrvatski državni arhiv (arhivsko gradivo). Osim u ove dvije matične ustanove, konzervatorsko-restauratorske radionice osnivaju se i u drugim ustanovama, primjerice, u državnim arhivima u Rijeci, Splitu, Zadru, Osijeku, Pazinu, Karlovcu i dr., a od knjižnica u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Unatoč tomu, i dalje je najveći pritisak na Nacionalnu knjižnicu, odnosno Arhiv koji, uz vlastitu građu, u postupak kurativne zaštite uzimaju i građu drugih

32 *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, NN 69/99. URL: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1999/1284.htm> (3. travnja 2015)

33 *Zakon o knjižnicama*, NN 105/97. URL: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1997/1616.htm> (3. travnja 2015).

34 Katić, 2008. Nav. dj. 6-7.

baštinskih ustanova. Prema dostupnim podacima,³⁵ u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, u odnosu na kurativnu zaštitu, masovnije se provode preventivne mjere zaštite, kako vlastitih zbirki tako i zbirki drugih knjižnica, te sustavna zamjena izvornika mikrofilmskim snimcima i digitalnim preslikama.³⁶

Poseban problem predstavlja upravljanje i pristup baštinskim zbirkama, ponajprije u većini vjerskih zajednica, ali i u svjetovnim knjižničnim ustanovama u kojima skrb za stariju tiskanu građu nije primarna zadaća, te u kojima upravljanje i pristup ometa nedostatak bibliografskih pomagala.

Programi Nacionalne i sveučilišne knjižnice za zaštitu i očuvanje tiskane baštine

Kako bi se prevladao problem dostupnosti i pospješilo upravljanje baštinskim zbirkama, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, slijedom svojih zadaća, provodi *Program zaštite i očuvanja knjižnične baštine* koji je 2008. izrađen u suradnji s Upravom za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture. Prethodio mu je program *Zaštita i očuvanje knjižničnih kulturnih dobara* sastavljen 2007. koji je bio namijenjen *knjižničnoj građi koja ima svojstvo kulturnog dobra*.³⁷ No, u praksi najčešće susrećemo knjižničnu građu koja tek ima postati kulturno dobro, odnosno građu *za koju se predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra*. Ta spoznaja nagnala nas je da proširimo njegov obuhvat te je nazvan općenitijim naslovom. Provodi se izgradnjom sustava i portala *Hrvatske baštinske zbirke* te kroz programe preventivne zaštite.

Sustav i portal *Hrvatske baštinske zbirke* sadržavat će podatke o knjižničnim baštinskim zbirkama važnim za upravljanje i pristup. Puni smisao sustav će dobiti kada se poveže s nekim bibliografskim pomagalom/knjižničnim informacijskim programom/programima (katalogom, skupnim katalogom) koji upućuje na jedinice građe sadržane u zbirci. No, upravo je to element koji je zanemaren i u samim zbirkama (inventari, katalozi) i na nacionalnoj razini (skupni katalog).

35 Vidi: *Izvjешća o radu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: 1999.-2013*. URL: <http://www.nsk.hr/izvjescia-o-radu/> (4. ožujka 2015).

36 Iako se mikrofilmiranje i dalje smatra primarnom metodom zamjene izvornika, zbog znatnijih troškova ipak je ustuknulo pred digitalizacijom. Vidi: *Plan rada Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu za 2015*. URL: <http://www.nsk.hr/planovi-rada/> (3. travnja 2015).

37 Program je predstavljen na 11. seminaru Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture održanom u Poreču 2007. Vidi: Tinka Katić, „Zaštita i očuvanje pisane baštine u AKM ustanovama“, *11. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova*, ur. Mirna Willer (Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2008), 3-6.

Programima preventivne zaštite obuhvaćene su zbirke u sastavu vjerskih zajednica i privatne zbirke, a prioritet imaju one najugroženije. U njihovu planiranju i provedbi sudjeluju sveučilišne knjižnice i županijske narodne knjižnice koje djeluju u sustavu matičnosti te Uprava za zaštitu kulturne baštine i konzervatorski odjeli Ministarstva kulture. Programi se, osim sredstvima Ministarstva kulture, financiraju i sredstvima županijskih i lokalnih uprava te vlasnika i/ili imatelja građe. Godine 2008. proveden je pilot-projekt u Knjižnici Samostana sv. Franje u Šibeniku, a od 2009. do 2014. ukupno je provedeno i završeno 18 programa (zbirki), u okviru kojih su obavljeni nužni konzervatorsko-restauratorski radovi *in situ* (mehaničko čišćenje, dezinfekcija i prozračivanje, zaštita i konsolidacija uveza) te inventarizacija. Od 18 preventivno zaštićenih zbirki, u *Registar kulturnih dobara RH* upisano je 12, od toga 8 na *Listu preventivno zaštićenih dobara*, a 4 na *Listu zaštićenih kulturnih dobara*.

Zaključno

Nacionalna i sveučilišna knjižnica nije zadovoljna dinamikom provođenja i brojem provedenih programa preventivne zaštite knjižničnih baštinskih zbirki. Razlozi tomu su, ponajprije, financijske naravi što uvjetuje nedostatnu nabavu potrebnog materijala, kraći boravak na terenu te, logično, smanjen opseg radova, odnosno provođenje samo nužnih mjera zaštite. Terenski rad ometa i mali broj raspoloživih konzervatora-restauratora. Isto tako, zbog administrativnih problema, do realizacije programa dolazi većinom tijekom drugog polugodišta (od kolovoza do studenoga) čime se ograničava mogućnost prijave većeg broja programa na natječaj Ministarstva kulture, tj. šireg planiranja preventivne zaštite. Radi učinkovitijeg planiranja i provođenja preventivne zaštite pisane baštine, osobito u zbirkama u sastavu vjerskih zajednica, potrebno je i usklađivanje programa te jasno definiranje nadležnosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice i Hrvatskoga državnog arhiva.

Nismo zadovoljni niti s dinamikom upisa u *Registar kulturnih dobara RH* koji znatno otežava i različito razumijevanje knjižnoga kulturnog dobra koje je prisutno u različitim baštinskim ustanovama (knjižnicama, arhivima, muzejima). Shodno tome, umjesto utvrđenog jedinstvenog postupka,³⁸ primjenjuju se različiti postupci prijave i dokumentiranja knjižne građe za koju se predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra. Usklađivanje postupka zadaća je triju vijeća Ministarstva kulture

38. Jedinstveni postupak za upis knjižne građe u *Registar kulturnih dobara RH* zajednički su u obliku dvaju naputaka definirali stručnjaci Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH i Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Objavljeni su na mrežnoj stranici Ministarstva kulture RH: *Naputak za predlaganje, pripremu i donošenje rješenja o preventivnoj zaštiti knjižnične građe*, URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7374>) i *Naputak za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra za knjižničnu građu*, URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7375> (3. travnja 2015)

– Hrvatskoga knjižničnog vijeća, Hrvatskog arhivskog vijeća i Hrvatskoga muzejskog vijeća.

Unutar knjižnične zajednice pitanje sustavnije skrbi za baštinske zbirke očekuje se riješiti preradbom ili donošenjem novog *Zakona o knjižnicama* te njegovih provedbenih propisa, ponajprije novog *Pravilnika o matičnoj djelatnosti*. Postupak je pokrenulo Hrvatsko knjižnično vijeće 2013., a nacrt *Zakona o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti* dovršen je te pušten na užu, stručnu raspravu u srpnju 2014. dok se javna rasprava još nije provela. Očekuje se i donošenje novog *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* na čijim će se odredbama temeljiti i komplementarni provedbeni propisi u knjižničarskoj zajednici, primjerice, *Pravilnik o zaštiti knjižnične građe*.

Iste je godine Hrvatsko knjižnično vijeće pokrenulo i izradu *Strategije hrvatskog knjižničarstva: 2015.-2020.* (javna rasprava provedena u travnju-svibnju 2014.) u kojoj se definiraju mjere za unapređenje upravljanja knjižničnim kulturnim dobrom, s naglaskom na osiguranju trajne pohrane i dostupnosti digitalne građe hrvatskih knjižnica, te najavilo izradu dvaju programa – *Nacionalnog programa zaštite pisane baštine* i *Programa zaštite samostanskih [i] knjižnica* i imenovalo koordinate. Zasad nema informacija o rezultatima ove hvalevrijedne inicijative.

U srpnju 2014. u Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture izražena je potreba da se, uz programe preventivne zaštite, pojača rad na inventarizaciji građe u knjižničnim baštinskim zbirkama radi njihova upisa u *Registar kulturnih dobara RH*. No, organizacija rada na inventarizaciji vrlo je složena zadaća za

koju treba osigurati educirane i iskusne katalogizatore te, imajući na umu razvoj tehnoloških mogućnosti, odgovarajuću infrastrukturu (bazu podataka/skupni katalog) radi sustavnog i ujednačenog popisivanja građe. Ta pitanja moraju se riješiti na nacionalnoj razini, uključujući i promjenu dosadašnjeg načina financiranja – od pojedinačnih programa kurativne i/ili preventivne zaštite koji se većinom financiraju proračunskim sredstvima prema obuhvatnijim, nacionalnim programima i projektima za čije bi se provođenje sredstva osiguravala i iz drugih izvora. Prilika za to vidi se u *Nacionalnom programu zaštite pisane baštine* koji bi, zasigurno, bio učinkovitiji i sveobuhvatniji kada bi u njegovoj izradi, donošenju i provedbi povezano djelovali najbolji stručnjaci iz čitava baštinskog sektora i svi relevantni odjeli/službe Ministarstva kulture, osobito Uprava za zaštitu baštine i Služba za knjižničnu djelatnost.

Bibliografija:

1. Boserup, Ivan i David J. Shaw, ur. *Virtual visits to lost libraries: reconstruction of and access to dispersed collections*. Papers presented on 5 November 2010 at the CERL Seminar hosted by the Royal Library of Denmark, Copenhagen. London, Consortium of European Research Library, 2011. (CERL Papers; XI)
2. Case, Donald O. *Looking for information: a survey of research on information seeking, needs and behavior*. 2nd ed. Amsterdam [etc.]: Elsevier; AcademicPress, 2008.
3. Fabian, Bernhard. „Preservation – a personal view“. U: *Choosing to preserve: towards a cooperative strategy for long-term access to the intellectual heritage*. Papers of the international conference organized by the European Commission on Preservation and Access and Die Deutsche Bibliothek, Leipzig/Frankfurt am Main, March 29-30, 1996, ur. Yola de Lusenet, 17-37. Amsterdam: ECPA, 1997.
4. Fabian, Bernhard. „Towards an integrated European printed archive“. U: Matheson, Ann, Bernhard Fabian i Luigi Balsamo. *The European printed heritage: c. 1450 – c. 1830.: present and future: three lectures*. London: CERL, 1998., 15-30.
5. Fowler, Peter J. *The past in contemporary society: then, now*. London; New York: Routledge, 2001.
6. Heaney, Michael. „An analytical model of collections and their catalogues“. Third issue, revised. Oxford, 14 January 2000. URL: <http://www.ukoln.ac.uk/metadata/rsdp/model/amcc-v31.pdf> (3. travnja 2015).
7. *Izvješća o radu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: 1999.-2013*. URL: <http://www.nsk.hr/izvjesca-o-radu/> (4. ožujka 2015).
8. Jozić, Branko i Bratislav Lučin. *Bibliografija Marka Marulića: prvi dio: tiskana djela (1477-1997)*. Split: Književni krug; Marulianum, 1998.
9. Katić, Tinka. „Retrospektivna katalogizacija starih knjiga u Europi: Konzorcij europskih znanstvenih knjižnica“. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 39/1996., br. 3-4, 152-163.
10. Katić, Tinka i Mirna Willer. „Retrospektivna katalogizacija u Zbirci starih i rijetkih knjiga Nacionalne i sveučilišne biblioteke“. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 36/1993., br. 1-4, 1-32.
11. Katić, Tinka. *Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007.
12. Katić, Tinka. „Zaštita i očuvanje pisane baštine u AKM ustanovama“. *11. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova*, ur. Mirna Willer, 1-10. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2008.
13. Mušnjak, Tatjana. „Uloga zgrade u preventivnoj zaštiti pisane baštine“. *Arhivski vjesnik* 44/2001., 183-193.

14. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. *Naputak za predlaganje, pripremu i donošenje rješenja o preventivnoj zaštiti knjižnične građe*. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7374> (3. travnja 2015).
15. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. *Naputak za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra za knjižničnu građu*. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7375> (3. travnja 2015.)
16. Plan rada Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu za 2015. URL: <http://www.nsk.hr/planovi-rada/> (3. travnja 2015).
17. Pork, Henk J. Mass deacidification: an update of possibilities and limitations. Amsterdam: European Commission on Preservation and Access; Washington: Commission on Preservation and Access, 1996.
18. Fox, Lisa I. ur. *Preservation microfilming: a guide for librarians and archivists*. [S. l.]: ALA; ARL, 1996.
19. Šola, Tomislav. „Opća teorija baštine ili Prolog za heritologiju“. *II simpozij etnologa i konzervatora Hrvatske i Slovenije Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine*, ur. Ana Mlinar, 261-276. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel, 2003.
20. Šola, Tomislav. „Što stručnjaci moraju?“. *2. i 3. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova*, ur. Mirna Willer i Tinka Katić, 110-111. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2000.
21. *Zakon o knjižnicama*. NN 105/97. URL: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1997/1616.htm> (3. travnja 2015).
22. *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. NN 69/99. URL: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1999/1284.htm>